
प्रकरण पाचवे

राधानगरी तालुक्यातील पिकांचा फेरपालट

पिकांचा फेरपालट

प्रकरण पाचवे

राधानगरी तालुक्यातील पिकांचा फेरपालट

पिकांचा फेरपालट

५:१ प्रस्तावना -

जमीनीची गरज सातत्याने वाढत असताना सुध्दा तिचा पुरवठा मात्र स्थिर आहे त्यामुळे जमीनीचा पर्याप्त वापर करणे आवश्यक आहे. तसेच जमीनीची सुपीकता ही कमी होत असते. त्यामुळे जमीनीची सुपीकता वाढवण्याचा प्रयत्न करणे आवश्यक असते. यासाठी निरनिराळे उपाय करणे शक्य आहे. त्यापैकी एक उपाय म्हणजे पिकांचा फेरपालट होय. जर जमीनीत एकच पिक सातत्याने घेतल्यास जमीनीची उत्पादकता कमी होते. त्यामुळे पिकांची लागवड करत असताना एक पिक घेतल्यामुळे जमीनीची कमी झालेली उत्पादकता भ्रम काढणारे दुसरे पिक घेणे गरजेचे असते. त्यामुळे जमीनीचा कस टिकून राहतो.

"एकाच जमीनीत विशिष्ट क्रमाने पिके घेण्याची शास्त्रीय पध्दत म्हणजे पिकांचा फेरपालट होय."

पिकांचा फेरपालट करताना तो त्या त्या परिस्थितीशी जुळणारा व उपलब्ध साधनांचा पर्याप्त वापर करणारा असावा.

५:२ पिकांच्या फेरपालटास जबाबदार घटक -

त्या प्रदेशात पर्जन्यवृष्टी कशा स्वरूपाची आहे यावर पिकांचा फेरपालट अवलंबून असतो. तसेच पाणीपुरवठ्याच्या सोयी कित्ती प्रमाणात उपलब्ध आहेतय यावर पिकांचा फेरपालट अवलंबून असतो. तसेच पिकांच्या हंगामाचा कालावधी कित्ती आहे, भूधारणक्षेत्र व भूमीचा वरळता कसा आहे यावरही पिकांचा फेरपालट अवलंबून असतो.

पिकांचा फेरपालट करत असताना पहिल्या वर्षी उत्तम प्रतिये पिक घेतले जाते. दुस-या वर्षी त्यापेक्षा कमी प्रतिये पिक घेतले जाते. व यातून जमीनीचा कमी झालेला कस भरून काढला जातो. उदा. पहिल्या वर्षी उस कुस-या वर्षी खोडवा तर तिस-या वर्षी भाताची लागवड केली जाते. किंवा पहिल्या वर्षी ज्वारी व दुस-या वर्षी भुईमूग घेतला जातो. याच प्रमाणे जिरायत क्षेत्रात सुध्दा पहिल्यावर्षी ज्वारी, दुस-यावर्षी नाचणी व तिस-या वर्षी हंगामी भात या प्रकारे पिकाचा फेरपालट केला जातो.

तक्ता क्र. ५:१

पिकांच्या फेरपालटाचे स्वरूप

अ.नं.	पहिले वर्ष	दुसरे वर्ष	तिसरे वर्ष
१)	उस	खोडवा	भात
२)	भुईमूग	ज्वारी	नाचणी
३)	भात	उस	खोडवा
४)	नाचणी	भुईमूग	-
५)	ज्वारी	भुईमूग	-
६)	नाचणी	वरी	-

राधानगरी तालुक्यात भौगोलिक परिस्थिती आणि जमीनीचा कस तसेच पर्जन्यवृष्टी विचारात घेवून पिकांचा फेरपालट उपक्रम हाती घेतला जातो. स्थूल-मानाने पिकांच्या फेरपालटाचे कार्किरण दोन गटात करता येते.

१) पिकांचा फेरपालट याविषयी सलग तीन वर्षांचा कालावधी आधारभूत मानला तर वरील तक्त्यातील पहिल्या तीन पिकांच्या फेरपालटाचे स्वरूप समजते.

२) जिरायत किंवा कोरडवाहू जमीनीच्या बाबतीत मात्र पिकांच्या फेरपालटाबाबत सलग दोन वर्षांच्या कालावधी आधारभूत मानला तर वरील तक्त्यातील ४ ते ६ या पिकांच्या फेरपालटाचे स्वल्प समजते.

५:३ पिक फेरपालटाचे हेतू व परिणाम -

एकाच प्रकारच्या जमीनीत जर सातत्याने एकच पिक घेतले तर जमीनीची उत्पादकता म्हणजेच जमीनीचा कस कमी होतो. म्हणून क्रमाने एकाच जमीनीत वेगवेगळी पिके घेतली जातात. म्हणून पिकांच्या फेरपालटाचा महत्त्वाचा हेतू म्हणजेच जमीनीचा कस टिकवणे व त्यामध्ये वाढ करणे होय. जर पिकांचा फेरपालट योग्य रितीने केला तर दीर्घ कालावधीत उत्पादनात वाढ होते. तसेच रासायनिक खते, किटक नाशके व तणनाशके ही प्रमाणात वापरावी लागतात. त्यामुळे शेतकऱ्यांचा खर्च कमी होतो आणि त्याच बरोबर प्रदूषण नियंत्रीत होऊन पर्यावरणाचा समतोल कायम राखाता जातो. पिकांच्या विविध प्रकारामुळे जनावरांच्या वैरणीचा प्रश्न सुटतो व शेतकऱ्यांना दुग्ध व्यक्सायास चालना मिळून त्यांची आर्थिक परिस्थिती सुधारते.

तक्ता ५:२

पिकांचा फेरपालट (एकरमध्ये)

वर्ष	बागायत		जिरायत	
	खरीब	रब्बी	खरीब	रब्बी
	एकर गुंटे	एकर गुंटे	एकर गुंटे	एकर गुंटे
१९७१-७२	२४.००	१८.१०	२१२.१२	३०.१७
१९७६-७७	२१.२०	१९.००	२१४.०८	३१.२२
१९८५-८६	२४.१०	२०.२५	२२६.१४	२९.००

नमुना सर्वेक्षाणातील बागायत क्षेत्र धारण करणाऱ्या २७ उत्तरदात्यां-
कडून जी माहिती मिळाली त्यामध्ये पुढील कल आढळतो. १९७१-७२ च्या तुलनेने
१९७६-७७ वर्षी आणि १९८५-८६ वर्षी खरीप क्षेत्रामध्ये अनुक्रमे ०.८९ पटीने घट
व १.०१० पटीने वाढ झाल्याचे दिसून येते. तर रब्बी क्षेत्रामध्ये याच काला-
वधीत अनुक्रमे १.०४१ आणि १.१२ पटीने वाढ झाल्याचे दिसून येते.

जिरायत क्षेत्रामध्ये १९७१-७२ च्या तुलनेने १९७६-७७ आणि १९८५-८६
वर्षी खरीप क्षेत्रामध्ये अनुक्रमे १.०० पटीने आणि १.०६६ पटीने वाढ झाल्याचे
दिसून येते आणि याच कालावधीत जिरायत रब्बी क्षेत्रामध्ये अनुक्रमे १.०३७ पटीने
वाढ आणि ०.९५ पटीने घट आढळते.

तक्ता क्र. ५:३

पीक फेरपालटास जबाबदार ठरणारे घटक

अ.नं.	घटक	उत्तरदात्याची संख्या
१)	भूधारणक्षेत्र व भूमीचा बदलता कस	८
२)	पर्जन्यवृष्टी	३२
३)	पिकांच्या हंगामाचा कालावधी	९
४)	उपभोग प्रवृत्ती	१
५)	बाजारपेठेचे सानिध्य	१
६)	उपक्रमशिलता	-
७)	पतपुरवठा सुविधा	१
८)	पीक उत्पादन वृद्धीस आवश्यक निविष्टे उपलब्धता	-
९)	पाणीपुरवठा सुविधा	१७
१०)	औद्योगिकीकरण	-
११)	कौटुंबिक गरज	२
१२)	सहकारी संस्थांचा विकास	१
१३)	आर्थिक परिस्थिती	-
१४)	कृषि आयुधांची उपलब्धता	-
१५)	अन्य	-
एकूण ..		७२

प्रस्तुत तक्त्यामध्ये पिक फेरपालटास जबाबदार ठरणा-या घटकामध्ये ४४.४४ टक्के उत्तरदात्यांनी पर्जन्यवृष्टी या घटकाला प्राधान्य दिले आहे. २३.६१ टक्के उत्तरदात्यांनी पाणीपुरवठा सुविधा या घटकाला महत्त्व दिले तर १२.५ टक्के उत्तरदात्यांनी पिकांच्या हंगामाचा कालावधी या घटकाला प्राधान्य दिले आहे. आणि ११.११ टक्के उत्तरदात्यांनी भूधारणाक्षेत्र व भूमीचा बदलता कस या घटकास महत्त्व दिल्याचे दिसून येते. ८.३३ टक्के उत्तरदात्यांनी उपभोग प्रवृत्ती, बाजारपेठेचा विकास या घटकाला महत्त्व दिले.

तक्ता क्र. ५:३

खरीप हंगामातील पिकांचा फेरपालट

अ.नं.	पिकांचा फेरपालट	उत्तरदात्यांची संख्या
अ) बागायत :	१) जस-खोडवा-भात	६०
	२) ज्वारी-भुईमूग	१२
	एकूण ..	७२
ब) जिरायत :	१) भुईमूग-हायब्रीड-ज्वारी	२४
	२) ज्वारी-नाचणी-हंगामी भात	३७
	एकूण ..	६१

प्रस्तुत तक्त्यामध्ये खरीप हंगामातील पिकांच्या फेरपालटामध्ये बागायत स्तरातील ८३.३३ टक्के उत्तरदात्यांनी जस-खोडवा-भात या फेरपालटास प्राधान्य दिले आहे. तर १६.६६ टक्के उत्तरदात्यांनी ज्वारी-भुईमूग या फेरपालटास प्राधान्य दिले आहे.

जिरायत स्तरातील ५१.३८ टक्के उत्तरदात्यांनी ज्वारी-नाचणी हंगामी भात या फेरपालटास प्राधान्य दिले. तर ३३.३३ टक्के उत्तरदात्यांनी भुईमूग-हायब्रीड-ज्वारी या फेरपालटास महत्त्व दिले आहे.

तक्ता क्र. ५:५

रब्बी हंगामातील पिकांचा फेरपालट

अ.नं.	पिकांचा फेरपालट	उत्तरदात्यांची संख्या
अ) बागायत :	१) भात-गहू	१५
	२) कलिगडे-गाजरे-कांदे-लसून	५
	३) वांगी-मिरची-कोंबी	६
	एकूण ..	२६
ब) जिरायत :	१) हरभरा-उन्हाळी गहू	२३
	२) ज्वारी-हरभरा-वाटाणा	-
	एकूण ..	२३

प्रस्तुत तक्त्यामध्ये रब्बी हंगामातील बागायत स्तरातील पिकांच्या फेरपालटात २०.८३ टक्के उत्तरदात्यांनी भात-गहू या फेरपालटास प्राधान्य दिले. तर ८.३३ टक्के उत्तरदात्यांनी वांगी-मिरची-कोंबी या फेरपालटास प्राधान्य दिले आणि ६.९४ टक्के उत्तरदात्यांनी कलिगडे-गाजरे-कांदे-लसून या फेरपालटास प्राधान्य दिले.

जिरायत स्तरातील रब्बी हंगामामध्ये ३१.९४ टक्के उत्तरदात्यांनी हरभरा-उन्हाळी गहू या पिक फेरपालटास प्राधान्य दिले.

तक्ता क्र. ५:६

१९७१ ते १९८५ या कालावधीतील पिकांच्या फेरपालटाचे परिणाम

अ. नं.	परिणाम	उत्तरदात्यांची संख्या
१)	विस्तीर्ण शोती पध्दती अस्थित्वात आली	३
२)	वनसंगोपण व वनसंवर्धन घडून आले	२
३)	कुकुट पालणास गति लाभली	१
४)	डेअरी व्यवसायास महत्त्व लाभले	१६
५)	फलोपधान व्यवसायास प्राधान्य लाभले	-
६)	कृषि उत्पादनात वाढ घडून आली	३८
७)	आर्थिक परिस्थितीत सुधारली	६
८)	जमीनीचा पोट टीकून राहिला	६
९)	अन्य	-
एकूण ..		७२

प्रस्तुत तक्त्यामध्ये १९७१-ते १९८५ या कालावधीतील पिकांच्या फेरपालटाच्या परिणामामध्ये ५२.७७ टक्के उत्तरदात्यांनी कृषि उत्पादनात वाढ घडून आली या परिणामास प्राधान्य दिले. २२.२२ टक्के उत्तरदात्यांनी डेअरी व्यवसायाला महत्त्व लाभले या परिणामास महत्त्व दिले. ८.३३ टक्के उत्तरदात्यांनी आर्थिक परिस्थिती सुधारली व ८.३३ टक्के उत्तरदात्यांनी जमीनीचा पोट टीकून राहिला या परिणामास प्राधान्य दिले. तर ८.३३ टक्के उत्तरदात्यांनी विस्तीर्ण शोती पध्दती अस्थित्वात आली, वनसंगोपण व वनसंवर्धन घडून आले आणि कुकुटपालणास गती लाभली या परिणामास प्राधान्य दिले.

तक्ता क्र. ५:७

वृक्षा फलबागा

अ. नं.	वृक्षा फलबागा	एकूण वृक्षाफलबागा
१)	निरगिरी	४९११
२)	नारळ	१४७
३)	पेरु	१०
४)	फणस	९२
५)	साग	१६६
६)	आंबा	६७४
७)	काजू	४५५
८)	चिकू	४५
९)	लिंबू	१
		६५०१

प्रस्तुत वृक्षाबागा तक्त्यामध्ये ७५.५४ टक्के वृक्षा हे निरीगिरी पध्दतीचे आढळते. तर १०.३६ टक्के आंबा प्रकारच्या झाडांची लागण केल्याचे आढळते. ६.९९ टक्के काजू तर २.२६ टक्के नारळ आणि १.४१ टक्के फणस वृक्षांची लागण केल्याचे दिसून येते.

तक्ता क्र. ५:८

वृक्षा-फळबागा वाढविण्याचे हेतू

अ. नं.	हेतू	उत्तरदात्यांची संख्या
१)	घरगुती उपभोगासाठी	१९
२)	सावलीसाठी	-
३)	मृदसंधारण	४
४)	लाकडाचा दीर्घकालीन पुरवठा	७
५)	स्मृतिपित्यार्थ	-
६)	हृदिनिश्चितीसाठी	२
७)	पुरक उत्पन्न मिळवण्यासाठी	१८
८)	अन्य	१
एकूण ..		५१

प्रस्तुत तक्त्यामध्ये वृक्षाफळबागा वाढविण्याच्या हेतूमध्ये २६.३८ टक्के उत्तरदात्यांनी घरगुती उपभोगासाठी, २५ टक्के उत्तरदात्यांनी पुरक उत्पन्न मिळवण्यासाठी, तर ९.७२ टक्के उत्तरदात्यांनी लाकडाचा दीर्घकालीन पुरवठा होण्याच्या हेतूने वृक्षाफळबागांची लागण केली आहे. तर ९.७२ टक्के उत्तरदात्यांनी मृदसाधारण, हृदिनिश्चितीसाठी या हेतूना प्राधान्य दिले.

.....